

תקומת ההגנה המרחבית

הגנה מרחבית טובה הייתה ועודנה הבסיס לבניית החוסן של תושבי הספר, ושל ישראל כולה. היא אומנם קמה מחדש מתוך שבר ותחושת חוסר אמון, אבל אזרחי ישראל יצרו את התשתית עבור צה"ל והמשטרה לבניית מערך הגנה של ממש. חמש נקודות מרכזיות, הנמצאות בליבת הצטמקותו של עולם ההגמ"ר, ופטרונות אפשריים להחזרת כשירות

פגיעת טיל נ"ט במטולה. ההחלטה של ראשי מועצות בצפון לקרוא ליישובים להתפנות אף שלא ניתנה להם פקודת פינוי, מצביעה על אמון קטן בהיערכות הצבא וביכולתו להגן. צילום: תיעוד מהצד הלבנוני

ההגנה המרחבית חיונית וכי יש לערוך חשיבה מחודשת בנוגע לאופן התחדשותה.

במהלך החודשים האחרונים, חוסר הביטחון שחשו (ועדיין חשים) האזרחים כלפי גופי החירום הוביל להקמתו של מערך הגנה יישובית עצמאית. מיום הקמתו התרחבו תחומי אחריות, אף הם באופן עצמאי. מאות כיתות כוננות הוקמו בכל הארץ, וביישובים הוקמו, על דעת תושביהם, חמ"לים וצוותי חירום, על בסיס התנדבותי. התגבשות ההגנה האזרחית החדשה נתמכת על ידי חלוקת נשק מקילה של אקדחים לאזרחים, ומאוקטובר עד מרס השנה דווח על חלוקה של 100 אלף אקדחים על ידי המשרד לביטחון פנים.²

כיתות הכוננות החדשות מצטיידות בנשק, בהתבסס על תרומות, מכינות מערכי הגנה עצמאיים וביצורים, ו"ממציאות" תו"ל ופוי"ש חדש. ההגנה המרחבית קמה מחדש בפועל. הצבא

ב-7 באוקטובר חדרו מחבלי חמאס לעשרות מיישובי הדרום. במרבית היישובים נעצרה ונהדפה ההתקפה על ידי חברי כיתת הכוננות. לעיתים היה זה קרב של בודדים, לעיתים קרב הרואי, המשולב עם כוחות אזרחיים, צבאיים או משטרתיים. עוד לפני שנערכה חקירה מקיפה על תפקוד מערך ההגמ"ר (ההגנה המרחבית) באותו היום ובתקופה שקדמה לו, אפשר לומר שמערך ההגמ"ר הופתע, ולא היה מוכן לתסריט האימים שהתממש. הוא הופתע לא רק בהקשר של ההיערכות הטקטית, ולא רק בתזמון, אלא ובעיקר בתפיסת המרחב, הבנתו וחשיבותו. ראשית הצירים של צה"ל נולדה מתוך ההגנה על היישובים, עוד לפני הקמת המדינה. כוחות חמושים עצמחו בתוך היישובים, לצורך הגנה עצמית, התלכדו והתעצבו לידי "צבא העם".¹ ברבות השנים הפך צבא העם לכוח המגן העיקרי, וההגנה היישובית נחלשה באופן ניכר. נדמה כי היום אין חולק על העובדה שמערכת

רס"ן (מילי) לילך אשתר, רבש"צית, שימשה כקצינת הגמ"ד בגזרת לבנון

והמשטרה, שני הגופים שתחתם צומח המערך החדש, עדיין לא מבינים את גודל האירוע, ולא מצליחים לייצר גוף אחד ויעיל. עוצמתם של האזרחים שקיבלו על עצמם את משימת ההגנה עדיין לא נאספת, מועצמת ומתוכללת, אבל היא כבר כאן.

החלפת המושג "ספֶר" ב"גדר הגבול"

המושגים "גבול" ו"ספֶר" שונים במהותם. על פי נילי ואזנה,³ עד התקופה המודרנית לא היה קיים גבול קווי. הגבול היה תמיד שטח ספֶר, רצועה שרוחבה היה תלוי במידת הרצון וביכולת של השלטון לאכוף בה את חוקיו. "גבול" (border או boundary) ו"ספֶר" (frontier) משקפים שתי שיטות שונות של הפרדה טריטוריאלית. המושג "גבול" חל על תחומים מהגדר עצמה פנימה. הוא קבוע וקשור להסכמות או הסכמים שיש בהם הוראות או חוקים עבור תושבים משני צידיו. לעומת זאת, המושג "ספֶר" משקף חלוקת שטח דינמית וחינונית. היא אינה קבועה כשטח, אלא כתהליך המתרחש בכל רגע נתון, והוא אינו סופי.

ההתקדמות הטכנולוגית של חזבאללה מראה שטווחי הנ"ט גדלים כל הזמן ומזמן עקפו את טווח היישובים המפונים, ואירועי 7 באוקטובר מדגימים שגם יישובים שאינם צמודים לגדר הותקפו ונחדרו

בשנים הראשונות להקמת המדינה היה השימוש במושג "ספֶר" הרווח.⁴ במהלך השנים הוחלף השימוש במושג "ספֶר" במושג "גבול", ומאוחר יותר, עם הקמת הגדרות, השתרש המושג "גדר הגבול". זה, בתורו, התקצר למושג "גדר". הגדר שעל הגבול הוקמה כמכשול, כאמצעי שנועד למנוע חדירת אויב לשטח ישראל. יש לציין שחלקים מהגדר לא נמצאים על קו הגבול, אלא בתוך שטח ישראל. הסיבה לכך הייתה בחירת מיקום אסטרטגי ובעל שליטה על שטח אויב. בעקבות זאת, קיימות מעבר לגדר מובלעות שהן בחזקת ישראל ואולם הכניסה אליהן נעשית כמו לשטח אויב. במרוצת הזמן התאחדו הגדר והגבול, לא רק כמושג פיזי אלא גם רעיוני.

את הגבול סימנה הגדר, שהיא מכשול צר, והאיום נתפס כמתרכז בסביבתה הקרובה בלבד. גם חברי כיתות הכוננות בגבול לבנון משתמשים במושג "גדר" כחלק מהותי מתפיסת הביטחון שלהם.⁵ הגדר, שנתפסת בהיבט המבצעי כגורם מעכב, מכשיל, היא עבור התושבים נכס, וכל הגעה אליה, שלא לדבר על מעבר שלה, נתפסת ככישלון צבאי. כישלון זה מתורגם על ידי הלוחמים כחוסר ביטחון במערכת הביטחון וביכולות שלה. בהיפוך, איי הגעה לגדר מייצגת את יכולת צה"ל להגן על היישובים. כלומר מה שמתרחש כ-200 מטר מעבר לגדר הוא

בטוח ותקיין, ראו ערך רצועת עזה והמהומות על הגדר. ייצוג הגדר כנכס מרכזי הוא אירוע חשוב שמצביע על שינוי מושגי עמוק, לא רק במוסדות הביטחוניים אלא גם אצל התושב. גם הוא הפנים עזרים מיקרו-טקטיים כמו גדרות או חומות כגורם העיקרי המשפיע על תחושת הביטחון שלו. בראייה מרחיבה אפשר לומר כי בעוד צה"ל, בגזרת לבנון למשל, ראה בהגעה לגדר אירוע מינורי והבחין בין אזרחים לבנוניים "תמימים", כמו חקלאים לבנוניים ומסתננים, ובין כוחות חזבאללה - תושבי היישובים ראו את עצם ההגעה לגדר כאיום, לא משנה מי הגיע. למעשה, הטמעת הרעיון שהגדר היא הגבול, והיא ייצוג האיום, העבירה את הגנת היישוב, כמו את המדינה כולה, ממושגים גאוגרפיים מופשטים למושגים גאומטריים של קווים וזוויות. כך נכנסו היישובים אל בין הגדרות, ואילו השטחים החקלאיים שאינם מיושבים הוצאו אל מחוץ לגדר. בעולם ההגמ"ד אפשר למצוא לכך ביטוי בשימוש במושגים של סיווג יישובים, כמו "יישוב צמוד גדר", ו"סמוך גדר". האיום על כל יישוב נמדד במרחק מהגבול, שאותו מסמנת הגדר. בכך גם הוגדרה המשימה עבור כיתת הכוננות והרבש"ץ: תחום האחריות הוא כל מה שגדר היישוב מקיפה. ביישובים הקרובים לגדר, המרחב בין גדר הגבול ובין גדר היישוב נתון לאחריות הצבא. ביישובים המרוחקים מהגבול הוא באחריות משותפת של המשטרה ושל הצבא. כך, הלכה למעשה, נעשה במהלך השנים המעבר מהגנה מרחבית ליישובית. המרחק מגדר הגבול, בלי קשר לגודלו של היישוב, לעוצמת האיום או לכמות מוסדות החינוך הפועלים בו, הפך המפתח לכל תקינה. כיתת כוננות במשגב עם תוקנה כמו כיתת כוננות ביישוב רמת מגשימים או פצאל, בלי להתחשב בסוג האיום ובגודלו.

עקב כך נוצרו עיוותים כמו תוכנית "מגן הצפון",⁶ שלפיה נבנים ממ"דים עבור יישובים הנמצאים עד קילומטר מהגבול. במציאות, יישובים אלה היו כלולים בתוכניות הפינוי של פיקוד העורף, והם אכן פונו, בעוד תושבי היישובים הרחוקים יותר מהגבול לא פונו, אף שכמות הממ"דים שבהם חלקית. אגב, בתודעה האזרחית הממ"דים נועדו להגנה מפני טילים, ולא מפני חדירת אויב.

קשה למצוא רבש"ץ או קב"ט שמאמינים כי בזמן מתקפת פתע, פיקוד העורף יגיע על אוטובוסיו לפנות את תושבי הגבול, וכי בתוך מתקפת טילים על הגליל העליון, פלוגת חילוץ תצליח להגיע לבית שנהרס בשתולה

פינוי יישובי הצפון⁷ נעשה אף הוא, ככל הנראה, על פי טווח מדידה פיזית של יכולת האויב לשגר נ"ט, או בהתאם לקלות החדירה הפיזית של כוחות רגליים. ההתקדמות הטכנולוגית של חזבאללה מראה שטווחי הנ"ט גדלים כל הזמן ומזמן עקפו את טווח היישובים המפונים, ואירועי 7 באוקטובר מדגימים שגם יישובים שאינם צמודים לגדר הותקפו ונחדרו.

על פי אותה תפיסה מטרת מנהלות החטיבות המרחביות את תכנון הגנת היישובים שתחת חסותן. לכל חטיבה מרחב שונה בגודלו ובצפיפותו, והוא יכול לכלול יישובים שצמודים לגדר וכאלה המרוחקים עשרות קילומטר מהגבול. ואולם המוצבים,

כיתת כוננות. במרבית היישובים נעצרה ונהדפה ההתקפה ב־7 באוקטובר על ידי חברי כיתת הכוננות. צילום: דניאל מוסלי

ופינוי לתושבי החזית. קשה למצוא רבש"ץ או קב"ט שמאמינים כי בזמן מתקפת פתע, פיקוד העורף יגיע על אוטובוסיו לפנות את תושבי הגבול, וכי בתוך מתקפת טילים על הגליל העליון, פלוגת חילוץ תצליח להגיע לבית שנהרס בשתולה. הבעיה אינה טכנית. היא מהותית, ולפיכך קשה יותר - דרך השפה התגבשה אצל האזרחים ההנחה שחברי כיתת הכוננות הם הלוחמים, וכל השאר באחריות פיקוד העורף משום שהם בעורף. במציאות הם אכן אינם לוחמים אבל הם גם אינם "בעורף", ופיקוד העורף כנראה לא יגיע בזמן להושיעם. האירועים ב־7 באוקטובר הדגימו שעל מעט מאוד לוחמים ביישוב הייתה מוטלת האחריות להגן עליו, בעוד העורף היישובי היה פסיבי. האזרח שעל הגבול הפנים את תפיסת העורף החדשה, שבתורה יצרה פסיביות.

אירועי 7 באוקטובר הוכיחו שתפיסת היחידה המיוחדת, המשתלשלת ממסוק, אינה מספיקה בעת מתקפת פתע רחבה. גם המכשול, גם הטכנולוגיה וגם החוליות הייעודיות אינן תחליף ללוחם החי"ר ולטנק

פן נוסף של המושגים "עורף" ו"חזית" הוא ההתייחסות לתוכניות הפינוי, או "תפיסת הפינוי". במחקר על פינוי יישובי הגולן בפרוץ מלחמת יום הכיפורים⁸ עלתה בצורה מובהקת התנגדותם של התושבים להתפנות בכל מצב מהיישובים. מן המפורסמות הוא סירובם של תושבי הגולן להתפנות ב־1970, טרום מלחמת "שלושת הימים", למרות פקודת הצבא. באותה

הכוח הלוחם, נמצאים תמיד על הגדר, בקו הראשון, ואינם פרוסים בעומק. למוצב על הגדר יכולים להיות כ־15 יישובים בתחום אחריותו. מכל הסיבות האובייקטיביות, ההתייחסות שלהם בפועל היא ליישובים הצמודים לגדר בלבד. ככל שהיישובים מרוחקים, כך ההגעה של הכוח הצבאי אליהם בלתי סבירה. למעשה, כל תרחישי הייחוס עד כה נערכו עבור יישובים הצמודים לגדר. המרחב אינו זוכה להתייחסות - אין הגנה על היישובים בקו השני, ובוודאי לא על המרחב כולו, הכולל כבישים, פארקים, אתרי טבע, צמתים ותחנות דלק. אירועי 7 באוקטובר הדגימו שהרוב המוחלט של הנרצחים היו במרחב הפתוח, לו אין תוכנית הגנה או כוח מגן מובהק המוקצה לכך.

מושגי עורף וחזית

ב־1992 הוקם פיקוד העורף במתכונתו הנוכחית, על בסיס יחידת הג"א שבה שירתו עם קום המדינה פנסיונרים ובעלי פרופיל נמוך שתמכו באוכלוסייה האזרחית. היחידה התבססה בעיקר במרכז הארץ, והייתה לה נוכחות דלה ביישובי החזית שהיו, רובם ככולם, תחת ההגמ"ר. כיום, בתהליך מוסדר של הצבא והרשויות, פיקוד העורף פועל גם במטולה ובבת ים. משמעות המושג השתנתה, והעורף מוגדר כיום לא כמיקום גאוגרפי אלא בהתאם לסיווג האוכלוסייה: לוחמת או לא לוחמת. כלומר אזרח במנרה שאינו חבר כיתת כוננות ביישוב, דינו כדין אזרח בפתח תקווה.

האם זהו מצב המתאר את המציאות? האם ייתכן שיישוב כמו דובב, שנמצא בחזית, הוא גם בעורף? בהתאם לתפיסת צה"ל, פיקוד העורף אמור לספק שירותי הצלה, חילוץ, חלוקת מזון

התקופה היה הגולן תחת שלטון צבאי. גם בצוהרי מלחמת יום הכיפורים סירבו היישובים הגדולים לקבל את פקודת הפינוי, ונאלצו להתפנות תחת אש.

בשיח לוחמי כיתות הכוננות ב־2021 נוספו למושג "פינוי" משמעויות והקשרים נוספים. בנושא זה התנהל דיון רחב וחשוב בין חברי הכיתות וגם בין היישובים השונים. לדיונים שנערכו התווסף תמיד נופך אישי וביטויים כמו "אני מעלה מייד את אשתי למכונת עם הילדים, שתיסע", או במהופך, "נראה לך שנוזו?" דיונים אלה הובילו ללא מעט הבנות אבל גם לשאלות נוספות. אחת הראשונות הייתה מתי מפנים, ולאן. נדמה שהתוכנית נתפסה כתגובה לאימי הטילים. איום בפלישה בסדר גודל של 7 באוקטובר לא נכח בתודעה. אחרת, ככל הנראה, רובם לא היו נשארם ביישובם.

הטענה הרווחת הייתה שכמו לצבא, גם לכיתת הכוננות יהיה קל יותר ביישוב ריק מתושבים. לכאורה, הצדקת הפינוי נשענת על הדרג המקצועי-ביטחוני - הצבא. שיח זה מביא לידי ביטוי את הבלבול בעמדותיהם של הגופים השונים, הצבאיים, הביטחוניים והאזרחיים, לגבי מהות הפינוי, סיבותיו וזהותו של מי שמתכלל אותו. הפינוי מחזית הצפון במלחמת "חרבות ברזל" שיקף מצב זה. נדמה שמי שהוביל את הפינוי היו האזרחים, וכי מעורבותו של פיקוד העורף, שהיה אמון על הפינוי, הייתה מצומצמת.

ההחלטה של ראשי מועצות בצפון לקרוא ליישובים להתפנות אף שלא ניתנה להם פקודת פינוי, מצביעה אף היא על אמון קטן בהיערכות הצבא, שלא לדבר על הביטחון ביכולתו להגן על היישובים. כיום רוב האוכלוסייה האזרחית מהיישובים המפונים עדיין לא חזר. לעומת זאת, כשלושה שבועות לאחר פריצת מלחמת יום הכיפורים, רובה המוחלט של האוכלוסייה האזרחית ברמת הגולן חזר ליישובים. התקופה עד מאי 1974, אז נחתם הסכם הפרדת הכוחות, הייתה מורכבת עבורם. רבים מהם יעידו שמבחינת עוצמת ההפגזות, זו הייתה התקופה העצימה ביותר עבור ההתיישבות בגולן מאז עלייתה לקרקע. תושבי הגולן ב־1973 ראו את עצמם כ"קו המחרשה", וראו בחזרתם חלק מביסוס האחיזה בבבול. לא נעשתה אז הפרדה בין אוחזי נשק ביישוב ובין אלה שלא. גם כעת חבל הגולן בחר לא להתפנות, כתפיסה.

הגנה מסתמכת על מודיעין

תפיסת ההגנה המרחבית כיום עדיין נסמכת על מידע מודיעיני מוקדם, שאמור לאפשר את העלאת רמת הכוננות במרחב ולהציפו בכוחות, חלקם מיוחדים, שיבלמו את פריצת האויב למרחב וליישובים. לצורך העניין הוקמו, ועדיין מוקמות, יחידות מיוחדות למטרת תגובה מהירה, שתמהיל לוחמיהן אנשי מילואים מהגזרות השונות ומיישובי הגזרה עצמה. יחידות אלה מאומנות ומצוידות באמל"ח משופר, ויש להן יכולות להגיב באופן מובהק יותר מחיילי מחלקת ההגנה ביישוב. נוסף על כך הוקמו יחידות שתפקידן לתפוס את הצמתים ואת נקודות המפתח בתוך המרחב. לצורך כך הוקמו בנקודות מרכזיות, על צירים מרכזיים, עמדות מבוצרות הממתינות ללוחמים. אירועי 7 באוקטובר הוכיחו שתפיסת היחידה המיוחדת, המשתלשלת ממסוק, אינה מספיקה בעת מתקפת פתע רחבה. גם המכשול, גם הטכנולוגיה וגם החוליות הייעודיות אינן תחליף ללוחם החי"ר ולטנק.

ההנחה היא שבעת מתקפת פתע ייתפסו העמדות שבצמתים

על ידי האויב, ובעת מתקפה שצפינו הן, ככל הנראה, לא יאוישו. החוליות הייעודיות לא יספיקו להגיע בעת מתקפת פתע, וישאירו את התושבים להגנה עם נק"ל ואקדחים. 7 באוקטובר הוכיח, שבני אדם, תושבים, מבליים, עם אקדח או אם-16, הפכו ברגע לגיבורים.

יחסי לקוח מול שותף

בסיכום אימוני כיתות הכוננות⁹ עלה נושא מרכזי נוסף: מהות היותם לוחמי כיתת כוננות ותפקידם. הלוחמים הציפו את הכשל הלוגי שנפער בין רמת האימונים שהם עוברים, רמת הציוד שברשותם והשימוש היום-יומי בהם, ובין האיום שמולם. רבים מהם האמינו שאירוע של חוליה בודדת בת שלושה פעילים עם נק"ל, הוא בתוך גבול יכולתם. מעטים מהם האמינו בכשירותם להילחם מול כוח מאומן של חזבאללה. קל להבין את התחושה מאחר שהיא הודהדה על ידי המנהיגים, המצביאים והתקשורת. בשנים האחרונות עוברת האמירה ש"חזבאללה הוא האויב הקשה ביותר של ישראל". מול אמירה זו צריכים להתמודד חברי כיתות כוננות שגדר יישובם היא, לעיתים, גדר הגבול. התקשורת מזינה ומשקפת את התמונה של חזבאללה כצבא מאורגן, מצויד, מאומן וחכם, ומולו ניצבת כיתת כוננות החסרה ציוד לחימה בסיסי, כמו כוונות לראיית לילה, מטילים וכדומה.

במשך שנים הצבא הפך קטן ומקצועי, וההגמ"ר הצטמצם מכיוון שצה"ל לא הרגיש שהוא זקוק לו. הוא נמנע מלהציב חיילים ביישובים כילתפיסתו, הוא יגיע כשצריך, ומשימתו לתת לאזרח לחיות בשקט. הוא הפך את התושב משותף ללקוח, והמהלך יצר נתק בין פעילות הצבא לאזרח.

צמצום מערך ההגמ"ר

הפיכת ההגמ"ר לשולי באה לידי ביטוי לא רק בצמצום כיתות הכוננות, ויש לה ביטוי ממשי גם בתוך צה"ל. בעוד בראש פיקוד העורף עומד קצין בדרגת אלוף, בראש מערך הגנת הגבולות עומד קצין בדרגת תא"ל. מפקד המערך אחראי לקבוצת יחידות הכוללות תצפיתניות, גדודי בט"ש, סמב"ציות, גששים, חיילי הגמ"ר ואיסוף קרבי. כל אחת מיחידות אלה דורשות פיקוד מקצועי, ועל כל אחת מהן מוטלת אחריות כבדה בשגרה ובלחימה. מערך ההגמ"ר הוא אולי היחיד שאין לו פיקוד צומח מהשטח. אין השלמת קצונה של הגמ"ר, אין מסלול התקדמות ואין אופק לקצינים שבו. יתרה מכך, התו"ל והפו"ש בכל פיקוד ואוגדה שונה, כך גם כמות המשאבים המושקעים בהגמ"ר ותלויים בעיקר בתפיסת עולמם של מח"טים ומאור"גים. אין לו מערך הדרכה, בקרה ולמידה רחב ומתפתח. המערך המקצועי מדולל, ואינו מורגש בשטח.

ביטוי לחולשתו של המערך הוא מעמד הרבש"ץ - הדמות המרכזית שמולה עובד קצין ההגמ"ר. אולם הרבש"ץ כלל אינו חייל, אלא עובד של הרשות היישובית שבה הוא גר. היישוב בוחר את הרבש"ץ, וקצין ההגמ"ר מקבל אותו. היישוב משלם לרבש"ץ תשלום שמקורו בתקציב שהוא מקבל ממשרד הביטחון, ורבש"צים רבים עוסקים בעבודות נוספות כדי להתפרנס בכבוד. מדרגות השכר נמוכות ביחס לעובדה שאחריות הרבש"ץ להגנת היישוב כוללת כוונות 24/7.

דוגמה נוספת היא כיתות הכוננות. התקינה לכל כיתה אינה מותאמת לאיום או למרכיבי היישוב. תקינת יישוב שבו 1,500 נפשות דומה בפועל לתקינה של יישוב שבו 200 נפשות. יישוב

אימון של יחידת רדואן של חזבאללה במאי 2023, בדרום לבנון. מול האמירה שחזבאללה הוא האויב הקשה ביותר של ישראל צריכים להתמודד חברי כיתות כוננות שגדר יישובם היא, לעיתים, גדר הגבול. צילום: ויקיפדיה

יסודות לשיפור המצב בהגנת היישובים. כיתות ההגנה הפכו בן לילה למחלקות הגנה, נשק חולק כמעט ללא תבחינים, חלק ממחלקות ההגנה המעובות צידו על ידי הצבא, חלק על ידי תורמים. במקביל היישובים בוצרו, ועדיין ממשיכים להתבצר. נבנו ביצורים בצמתים, והיישובים הורשו, לצורכי הגנה, לתפוס עמדות ולפעול גם מחוץ לגדר היישוב. סיווג היישובים השתנה אף הוא, והאלמנט העיקרי, הקובע, של מרחק מגדר הגבול, כבר אינו היחיד. למעשה, כמות לוחמי כיתות הכוננות גדלה ביחס שווה לכל היישובים במרחב. במרחבים שבהן אין יחידות התערבות מקומיות מוקמות יחידות חדשות מסוג זה. למעשה, הפעולות שנעשו היו הרחבה של התפיסה שרווחה עד 6 באוקטובר, ללא העמקה או חשיבה מספקת על מהות ההגנה המרחבית והתאמתה לתקופה ולאיומים בכל גזרה וגזרה.

הנחת היסוד של צה"ל צריכה להיות שאנו במצב תמידי של מלחמה. גם אם היא אינה נכונה, עבור הצבא היא צריכה להיות נכונה תמיד. כמו שכל בית חולים מוכן לאירוע רב-נפגעים, גם אם הסבירות לכך נמוכה, כך צה"ל צריך להיות מוכן לתרחיש החמור ביותר.

הנחת יסוד נוספת שנטועה בבסיס ההגנה המרחבית היא "קו המגע לעולם ייפץ". הנחה זאת נמצאת בבסיס תפיסת ההגנה בצה"ל, אך פרשנותה צריכה להיות מרחיבה ולא מצומצמת. ההיסטוריה מלמדת שפריצת קרב המגע, אפילו במקומות ספורים, יכולה למוטט את כולו או את רובו. תוכנית הגנה טובה

שיש בו מאות תלמידי בית ספר לא עולה בתקינה על יישוב שאין בו מוסד חינוכי אחד. גיוס לוחמים לכיתות הכוננות הוא נושא שנזקק לטיפול מיידי. ברוב היישובים יש מיעוט של לוחמים בעלי סיווג רובאי לוחם, שאינם נמצאים במילואים ביחידות האם שלהם, וכיתות הכוננות מגייסת לרוב לוחמים מבוגרים שסיימו את התנדבותם למילואים. מכיוון שאין רבים כאלה היא נאלצת לגייס בוגרי צבא בעלי סיווג רובאי 02, שאינם במערך המילואים. מספר ימי האימונים של מחלקות ההגנה נמוך מאוד, ולכן קשה להכשיר אותם כלוחמים.

כמו כן, רוב המושבים והקיבוצים שצמודים לגדר הגבול בגזרת לבנון קטנים, ומלכתחילה יכולתם לגייס לוחמים מקרב תושבי היישובים מצומצמת. כבר עכשיו, אף שגדלה התקינה, רבים מהיישובים לא מצליחים למלא את השורות. נושא חשוב נוסף הוא תחומי האחריות של הרבש"ץ ומחלקות ההגנה. חברי המחלקה הפכו למעשה לזרוע המבצעת של כל גופי החירום, חובשים, כבאים ולוחמים. הם מטפלים בחסימות צמתים, בשרפות ובפינוי הריסות, וביישובים המפונים גם דואגים לאזרחים שנותרו ביישובים. ריבוי משימות שהוטלו על מספר כה מצומצם של אנשים עלול לפגוע באופן ביצוען.

דרכנו לאן?

נפילת היישובים והמרחבים ב־7 באוקטובר זעזעה גם את מערך ההגמ"ר, והביאה לאישור של תוכנית מהירה שהניחה

רבש"ץ בפעולה. מערך ההגמ"ר הופתע לא רק בהקשר של ההיערכות הטקטית, ולא רק בתזמון, אלא ובעיקר בתפיסת המרחב, הבנתו וחשיבותו. צילום: דניאל מוסלי

הפגיעות בעת הגנה על המוצב ותאפשר חופש פעולה במרחב, פיזור כוחות ויצירת קו שני. הדבר יאפשר לצבא בעת מתקפת פתע יתרונות לא רק בהגנה, אלא גם בהתקפה. התפיסה הנוכחית מייצרת מצב שבו פלוגה שלמה מרוכזת במוצב אחד, הופכת למטרה ומחייבת את הלוחמים לקרב הגנה על המוצב, ולא על המרחב. יש לבנות תורת לחימה חדשה להגנה המרחבית שכוללת את המרחב כולו.

גם את הפיקוד והשליטה צריך להוריד קומה. יש ליצור אשכולות הגנה מקומיים. אשכולות אלה יתאמנו יחד וייצרו תוכנית הגנה הדדית המשותפת למשטרה, לצבא ולמחלקות ההגנה. הכשרת מחלקות ההגנה צריכה להיות מותאמת לאיום. המחלקות חייבות להתאמן עם הגדוד הגזרתי. לא עוד אימון בהתאם לתרחיש של חדירה ליישוב, שלפיו הפלוגה תגיע כדי להגן עליו, אלא אימון מחלקתי משולב, "על מלא".

כל חטיבה מרחבית צריכה למפות את האיומים על כל יישוב, ועל פיהם בלבד לייצר תוכנית הגנה. בכל מרחב כזה צריכות להיות יחידות צבאיות קבועות השייכות למרחב. התחלופה הגדולה בין הקווים אינה מאפשרת היכרות אמיתית עם השטח. שיום הגזרות על פי המדינה שממוקמת מצידן האחר צריך להימחק.

אמורה לתת מענה גם להתמוטטותו של כל קו הגבול. אירועי 7 באוקטובר מוכיחים שאנו זקוקים לשינוי טקטי ואסטרטגי ככלל, ובתפיסת ההגנה המרחבית בפרט. הגנה מרחבית צריכה להיות חזקה בכל גזרה, לא משנה מה האיום הנשקף אליה בשעה מסוימת. האיום משתנה ונע בין הגזרות השונות מהר יותר מיכולת המערכת הצבאית להגיב. לכן תושבי הגבול צריכים מערך הגנת חזק בשגרה, ובוודאי בחירום.

המלצות לחיזוק ההגנה המרחבית

בבסיס ההגנה המרחבית יש לתפוס את המרחב כשלם, על כבישיו, על הפארקים ועל המחנות הצבאיים שבו. יש לעשות זאת בכל המדינה. רשויות ויישובים צריכים לקבל אחריות ביטחונית מרחיבה על כל המרחב. השטח הפתוח, כולל השטחים החקלאיים, צריך להיות באחריות היישוב הקרוב. המוצב אחראי למרחב הגבול בלבד, הוא קו המגע. משימתו: הגן על גזרתך, ולא בגזרתך. היישובים צריכים להכפיל ולהשליש את כמות נושאי הנשק המאומנים. מצוקת לוחמי מחלקות ההגנה נובעת, בראש ובראשונה, מכך שצה"ל אינו מכשיר די לוחמים. רוב אזרחי ישראל, חיילות וחיילים, קצינות וקצינים, מסיימים שירות חשוב בלי יכולת להשתמש בנשק.

הנחת יסוד נוספת שנטועה בבסיס ההגנה המרחבית היא "קו המגע לעולם ייפרץ". הנחה זאת נמצאת בבסיס תפיסת ההגנה בצה"ל, אך פרשנותה צריכה להיות מרחיבה ולא מצומצמת. ההיסטוריה מלמדת שפריצת קרב המגע, אפילו במקומות ספורים, יכולה למוטט את כולו או את רובו

אין היגיון שחיילות בעלות פרופיל 97, בעלות נתונים אישיים גבוהים, לא יודעות לתפעל נשק בעקבות שירותן במסלולי הדרכה. צה"ל צריך לעבור מסיווג רובאי 02 לסיווג רובאי 03. במשטרת ישראל, לדוגמה, גם נגן המצלתיים בתזמורת המשטרה הוא שוטר לכל דבר, ובעל כשירות מספקת כדי להגיב בעת אירוע פלילי או ביטחוני. הכשרת החיילים לרובאי 03 תשפר גם את הגנת מחנות צה"ל מהותית, ותחלק את הנטל טוב יותר. יתרה מכך, הכשרה זו עשויה לחולל מהפך בחברה האזרחית עצמה מאחר שבעקבות זאת ישתחררו מדי שנה למרחב האזרחי עשרות אלפי לוחמים. הרווח של המרחב האזרחי יהיה עצום; בכל היישובים יוכלו גם רוב הנשים להיות חלק ממחלקות ההגנה. המשמעות היא הכפלה והשלשה של כמות המגינים. המשמעות הנוספת היא לא רק שוויון בנטל, אלא שוויון בזכויות. מחלקות ההגנה מוגדלות אלה צריכות להיות פעילות גם בשגרה, במרחב כולו. את מחלקות ההגנה יש לצייד באמצעי לחימה שתואמים את האיום סביבן. במקביל להוספת סוירים בשגרה, יש לצמצם את מספר העמדות הנייחות, שמשמשות מטרה לפעילות האויב. את האמל"ח המשופר של מחלקות ההתערבות יש להעביר למחלקות ההגנה, ולבנות צוותי התערבות מתוך היישוב עצמו. רצוי שמחלקות הצבא מתוך המוצבים יעברו ליישובים קטנים, ויהיו חלק מובהק מהפעלת הכוח באירועי חירום. יתרה מכך, הוצאת מחלקות מהמוצבים תקטין את

פגיעת רקטה במגרש משחקים במגידל שמש, ממנה נהרגו 12 ילדים. בבסיס ההגנה המרחבית יש לתפוס את המרחב כשלם, על כבישיו, על הפארקים ועל המחנות הצבאיים שבו. צילום: דו"ץ

בגולן, וגם בגליל, מועצות מקומיות ואזוריות בחרו להשאיר את תושביהן ולנהל שגרת חירום. אירועי 7 באוקטובר העמיקו את חוסר האמון של מתיישבי הגבול בצבא. החזרת האמון תתרחש בעבודה משותפת, תוך כדי החזרת הכוח לחברה האזרחית. בכל הנוגע לחיל הגנת הגבולות - לאזרחי ישראל ראוי שיהיה אלוף האמון על הגנת המרחבים. יש לאסוף את כל הכוחות שכבר פועלים בשטח, ולהפוך אותם לכוח גדול ויעיל. נוסף על חברי כיתות ומחלקות הכוננות של הצבא והמשטרה, יש ככל הנראה יותר מ-200 אלף אזרחים נושאי אקדחים. בהערכה גסה, כמות האזרחים שנושאים כלי נשק בשגרה מתקרבת במהירות לכמות נושאי הנשק של הצבא הסדיר. אין צורך להקים משמר לאומי.

מזמן אין "גזרת סוריה" או "גזרת לבנון". לא המדינה הריבונית מגדירה את האיום, אלא האויב. אם חזבאללה יושב גם בגבול סוריה וגם בגבול לבנון, צריך לשים את הגזרה כ"גזרת חזבאללה". ואם האויב הוא חמאס, אז זוהי "גזרת חמאס". מדינה מתייחסת למדינה, צבא מתייחס לאויב. יש לכך חשיבות גדולה. תפיסת האויב במושגים מדיניים יוצרת חשיבה אסטרטגית, ואילו צבא חייב לחשוב במושגים טקטיים מבצעיים.

יש להקים מערך מודיעין אזרחי מקומי מובנה, המחובר למודיעין הצבאי ומאפשר שיתוף פעולה ושאיבת ידע מקצועי מהשטח. הרבש"ץ וחברי מחלקת ההגנה מכירים את הגזרה היטב. יש לבנות מנגנון ידע ושימור ידע, מתוך תפיסת הצבא כחלק מהמרחב ולא כנותן שירותים לתושב

יש להקים מערך מודיעין אזרחי מקומי מובנה, המחובר למודיעין הצבאי ומאפשר שיתוף פעולה ושאיבת ידע מקצועי מהשטח. הרבש"ץ וחברי מחלקת ההגנה מכירים את הגזרה היטב. יש לבנות מנגנון ידע ושימור ידע, מתוך תפיסת הצבא כחלק מהמרחב ולא כנותן שירותים לתושב. כל אלה הם צעדים קטנים שניתן לבצע ללא תוספת משאבים, ובאופן מידי.

מערך פינוי היישובים, על אף חשיבותו, אינו מנוהל כראוי. הסמכות לפינוי היישובים ניתנה לכמה גורמים בצבא,

והיא גמישה. כל נושא פינוי תושבים וחילוץ מקו החזית במלחמת "חרבות ברזל" אינו ברור עד כה, ודורש בירור מעמיק. הנושא החשוב שיש לטפל בו כעת הוא הסטת תוכניות פינוי לבניית תוכניות הישארות ברוב המוחלט של היישובים. תוכנית זו אינה צבאית אלא אזרחית, שהצבא משלים דרך מחלקות ההגנה. אין סיבה שיהיה שימוש במשאבים מתוך הצבא, ואין יכולת אמיתית לצבא לנהל אותה ולהשפיע עליה בזמן אמת. אם יישוב או רשות מחליטים להתפנות, לצבא אין סמכות לעצור את הפינוי. הכנת תוכנית הישארות טובה, המובלת על ידי השלטון המקומי, היא הבסיס לחוסן החזית. התוכנית צריכה לכלול עצמאות יישובית לתקופה מוגבלת והתנהלות אזרחית בסמוך לאזורי לחימה. יישובים ורשויות חזקות עושים זאת כבר כעת.

מטולה בראשית המאה ה-20. ב־1919, לאחר שעזב הצבא הצרפתי את מרחב מטולה, כפר גלעדי ותל־חי, נמצאו בתל־חי ובכפר־גלעדי 45 איש, שמסביבם מאות אלפי בדואים עוינים. צילום: ויקימדיה, ישראל פרקר

דברי א' שר, חבר קבוצת כנרת: "למרות ההכרה הברורה כי את המקום אין עוזבים, כי על הבנוי אין מותרים, אינה פוסקת ההרגשה, כי הננו אך קומץ, קומץ, קומץ [...] צריכים אנו להרחיב את גבולי שמירתנו, ולהוציאה מארבעה קירות הבית על פני כל השדה מסביב [...] ומה שיכולנו לעשות אתמול בנקל, יעלה לנו ביסורים ואולי גם בקורבנות, אל תתנו לגליל העליון ליפול"¹⁰. הגנה מרחבית טובה הייתה ועודנה הבסיס לבניית החוסן של תושבי הספר, ושל ישראל כולה. היא אומנם קמה מחדש מתוך שבר ותחושת חוסר אמון, אבל אזרחי ישראל יצרו את התשתית עבור צה"ל והמשטרה לבניית מערך הגנה של ממש. התגייסותם של האזרחים דומה במידה ניכרת לצמיחת "ההגנה", מתוך ההתיישבות, לפני הקמת המדינה. נדמה שקבוצה זו החליטה לקבל את האחריות ולדאוג לעצמם, לשכניהם וליישובם. כמו אז. זו בשורה משמחת בעת הזו. שותפות, לכידות ואקטיביות היו מאז ומעולם זרעים של השדה שנבטו בקו המחרשה. ויש לזכור, קו המחרשה סרטט את גבולות המדינה.

הוא כבר קם. יש לאזרח חלק מהתפקידים בהגמ"ר ולאיישם בקצינים בעלי שיעור קומה מתוך ההתיישבות. כמו כן יש להקים מערך של למידה שיביא לידי ביטוי את ההתמודדות מול האיום בגזרות השונות, להסדיר את המקצוע ואת האחריות של בעלי המקצוע. בצה"ל יש צורך להכניס את נושא הגנת היישוב לתוך תהליכי הלמידה והפיקוד. ההגמ"ר כמעט אינו מיוצג בקורסי ההכשרה והפיקוד השונים. דוגמה לכמה הוא נעלם ונאלם היא העובדה שאין לחיל אתר הנצחה לחלליו.

בכל הנוגע לחיל הגנת הגבולות - לאזרחי ישראל ראוי שיהיה אלוף האמון על הגנת המרחבים. יש לאסוף את כל הכוחות שכבר פועלים בשטח, ולהפוך אותם לכוח גדול ויעיל

סיכום

ב־1919, לאחר שעזב הצבא הצרפתי את מרחב מטולה, כפר־גלעדי ותל־חי, נמצאו בתל־חי ובכפר־גלעדי 45 איש, שמסביבם מאות אלפי בדואים עוינים. דוד בן־גוריון הביא בזיכרונותיו את

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

שתיקת הקצינים (עמ' 4)

1 אבולעפיה, א' (אוקטובר 2010). האומץ להביע דעה עצמאית. מערכות 433, עמ' 20-27

2 שם

3 אילנאי, א' (4 בנובמבר). "להרצי אין אויבים, אבל גם אין לו חברים": רמטכ"ל המלחמה - פרופיל. ישראל היום; יהושוע, י' (2024, 6 ביוני). קצין בכיר בביקורת נוקבת: "המטכ"ל מנותק מהשטח. יש חוסר אמון. כך לא יושג ניצחון". YNET; יהושוע, י' (2024, 4 ביוני). "אני זה שנכשל? האחראים למחדל עדיין בתפקיד": העימות בין האלוף לרמטכ"ל. YNET

4 זיתון, א' (17 בנובמבר). חשיפה: הכביסה המלוכלכת מצה"ל במסמך נוקב של קצין בכיר. YNET

5 רפפורט, ע' (9 בינואר). "אדום מבושה" - הקצין הבכיר כתב לרמטכ"ל דו"ח קשה על שחיתויות ובעיות ערכיות בצה"ל. IsrealDefense

6 אתר צה"ל (16 באוקטובר)

7 הרמטכ"ל ספר 80

8 שם

9 מינקוב, י' (נובמבר 2018), "הבעת דעה על ידי מפקדים בכירים בצה"ל: תכנית לשינוי תרבות ארגונית", מערכות, 480-1, עמ' 85-82

10 מינקוב, שם

11 ARMY LT. COL. PAUL YINGLING, A failure in generalship; Armed Forces Journal, (2007, March 1). <http://armedforcesjournal.com/a-failure-in-generalship>

12 Commander Phillip E. Pournelle, The Rise of the Missile Carriersn, U.S. Naval institute, Vol.nhs 139/5/1,323, (May 2013). <https://www.usni.org/magazines/proceedings/2013/may/rise-missile-carriers>

13 DOUGLAS A. MACGREGOR , Future Battle: The Merging Levels of War, U.S. Army War College,ATTN: Parameters,122 Forbes Avenue,Carlisle,PA,17013-5238

14 המאמר תורגם לעברית ופורסם ב"מערכות": מקגרור, ד"א (1995). הרמות המתמזגות במלחמה. מערכות, 339, עמ' 36-43

15 חזות, ג' (2024). צבא ההיי־טק וצבא הפרשים. מערכות, מודן ומשרד הביטחון

16 גנסבורג, י' (אוגוסט 2013). רוצים צבא חזק? חנכו את הקצינים להביע באומץ דעות עצמאיות. מערכות 450, עמ' 28-33

17 מינקוב, שם

מפנקסו של מפקד

סיהור מרחב - ההיית או חלמתי חלוס? (עמ' 10)

1 מיכלסון, א (2011). צה"ל הכין שיעורי בית. מערכות 440

2 תורג'מן, ש"ס, (ינואר 2012). מבצעי כוחות היבשה. מערכות. כך ראשון - מבוא זרוע היבשה/ צה"ל מאי 2021. טכניקות היסוד לצוות הקרב הפלוגתי זרוע היבשה/צה"ל

4 תורג'מן (ינואר 2012), עמ' 86 שם

5 שם

6 שם

7 סימנים חריגים בקרקע המעידים על כך שמישהו דרך בה או קריסה המעיזה על מנהרה גילת, א' (ינואר 2024). "ניצחון בתחרות הלמידה יביא לניצחון בקרב". מערכות 501, עמ' 4

פשיטה - דשדוש לתכלית (עמ' 18)

1 אג"ם-מה"ד (מאי 1963). תורת הקרב - כך א': התקפה, התקדמות ורדיפה, פשיטה ומארב, מטכ"ל - עקד כללי 1-2, עמ' 196-200; זרוע היבשה- תו"ת (ינואר 2012). מבצעי כוחות היבשה - כך שני: התקפה, התקדמות ורדיפה ופשיטה, מד"י - יבשה 3-זי-6, עמ' 277-280

2 משימות הכוחות מיוחדים בצבאות שונים משתנות. לאמריקנים, לדוגמה מנעד משימות רחב הכולל גם מבצעי מידע, סיוע לכוחות ביטחון מקומיים, לוחמה פסיכולוגית וכדומה. בצבאות אחרים מנעד המשימות עשוי להיות מצומצם יותר ולכלול רכיב גדול יותר של מבצעי לחימה (המכונים בעגה האמריקנית Direct Action). למשימות הליבה של הכוחות המיוחדים האמריקנים ראו: אמ"ץ-תוה"ד, מבצעים מיוחדים, תצפית 77, עמ' 31-68 אמ"ץ-תוה"ד (יולי 2012). יחידת אמל"ח מיוחד גדוד 88 "דב לבן" 1969-1974. זרקור היסטורי 39 (גרסה של מסמך זה פורסמה גם בגיליון מס' 5 של כתב העת "יסודות"); לסקירת מספר מבצעי פשיטה בסד"כים גדולים המתמקדת בסוגיות מערכתיות ומדיניות של מבצעים אלה ראו: פרידמן, י' (פברואר 2017). אכיפה - הגיון פעולה נוסף לאסטרטגיית צה"ל. פרסומי מרכז דדו

4 McRaven, W.H. (1996). Spec Ops: Case Studies in Special Operations Warfare Theory & Practice. Presidion Press תוה"ד (נובמבר 2013). מבצעים מיוחדים. תצפית 77, עמ' 69-174 <https://twitter>

- מערכות, עמ' 268, 55
- 3 שופטים, ז': 17
- 4 שם, 19-22
- 5 קדיש, א' וארנוולד, מ' (2008). קרבות יבוס. משרד הביטחון, עמ' 153-181
- 6 שמש, א' (1995). בכוח התחבולה. מערכות, עמ' 93
- 7 זרוע היבשה (פברואר 2016). הפיקוד והשליטה במבצעי כוחות היבשה. מפקדת זרוע היבשה, עמ' 106
- 8 משלי, כד: 6
- 9 קואלס, ו' (1958). מפקד הרפאים. מערכות, עמ' 104
- 10 ברעם, א' וטורגן, ש' (אוגוסט 2022). עקרונות המלחמה: התאמתם למאפייני המלחמה בעת הנוכחית. מערכות 494, עמ' 11
- 11 שמש, א' (1995). בכוח התחבולה. מערכות, עמ' 93
- 12 המחלקה לתו"ל (פברואר 2007). עקד עקרונות המלחמה. אמ"ץ-תוה"ד, עמ' 23
- 13 שם, עמ' 24
- 14 איזנקוט, ג' (2019, 21 בנובמבר). חיוניות התמרון היבשתי. הרצאה בכנס התמרון היבשתי ככלי חיוני בביטחון הלאומי, מכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS)
- 15 איילנד, ג' (2018). לא נרדם בלילות. ידיעות ספרים, עמ' 84
- 16 סימפקין, ר' (1999). מרוץ אל העתיד. מערכות, עמ' 60, 152
- 17 לידל-הארט, ב' (1956). אסטרטגיה של גישה עקיפה. מערכות, עמ' 14
- 18 בזק, י' (אוגוסט 2018) בין הכרעה לניצחון, בין תמרון לשחיקה. מערכות 479, עמ' 28-30
- 19 לידל-הארט, ב' (1956). אסטרטגיה של גישה עקיפה. מערכות, עמ' 344
- 20 מרכז כובד, נכסים חיוניים, תורפות, מה יכריע, איך יכריע
- 21 הירש, א' (מאי 2022). עדכון תבנית הפקמ"ב בכוחות היבשה - למה צריך לעדכן ומדוע זה הכרחי. מערכות 493, עמ' 42-47
- 22 בהרב, א' וישורון, נ' (2021, 11 באוגוסט). פרק עשירי - רעיון מבצעי ותחבולה. למידה בתנועה - הפודקאסט של המכללות הצבאיות
- 23 ריאיון עם אלוף ירון פינקלמן, מחנה אסף שמחוני, באר שבע, (2024, 15 פברואר)
- 24 מגל, י' (2023). קותי. מטר, עמ' 53
- 25 זלמנוביץ, ב' (עורך) (2017). לחימת צג"ם 63 קרב
- com/2023gazawar העוקב אחר פעולות צה"ל בעזה; המשתמש https://twitter.com/War_Mapper העוקב אחרי עימותים בכל רחבי העולם ו-https://twitter.com/Deepstate_UA העוקב אחרי המלחמה בין רוסיה לאוקראינה
- 6 לדוגמה במתקפת הצבא האוקראיני בחארכיב באוגוסט-ספטמבר 2022 השיגו האוקראינים הפתעה טקטית למרות ריכוז כוחות משמעותי. Koshiw, I., & Tondo, L. (2022, September 10). Ukraine's southern offensive "was designed to trick Russia". The Guardian
- 7 מרכז דדו-אמ"ץ (2021, 22 ביוני). תפיסת ההפעלה של צבא הודו "התחלה קרה" (Cold Start). קרוב ורחוק 33
- 8 אמ"ץ-תוה"ד (מאי 2013). עוצבת היסוד - החטיבה והאוגדה בצבאות העולם. תצפית 76, עמ' 15-21
- 9 כך - גדוד סיוע מנהלתי בכוח משימה "גדודי" (MEU), חטיבת סיוע מנהלתי בכוח משימה חטיבתי (MEB) ואגד סיוע מנהלתי בכוח משימה אוגדתי (MEF). ראו: MCRP 1.10. (2015, August 26). Organization of the United States Marine Corps. HQ USMC, pp. 1-5; Marine Littoral Regiment. (2023, January 11). Marines.mil
- 10 שישה גדודים אמריקניים, שבעה גדודים של הצבא הדרום וייטנאמי ועוד מספר גדול של כוחות סיוע קרבי ומנהלתי
- 11 זאת נוסף על כ-905 גיחות מטוסים כנף קבועה (777 לסיוע אוויר התקפי ו-128 לגיחות סיוע מנהלתי). מבחינת סיוע אוויר התקפי, סך החימוש שהוטל במהלך המבצע עמד על כ-1,387 טון חנ"ם ו-221 טון נפלאם
- 12 Corps XXIV. (1969, August 27). Combat Operations After Action Review - Operation Apache Snow בשם הקרב על גבעת המבורגר והונצח בסרט John Irvin (Director), (1987). Hamburger Hill. Paramount Pictures
- 13 לקריאה על תפיסת הגנת הגבולות הפעילה של צה"ל בעבר ועל השתנותה ראו: ברלוביץ, א' (ינואר 2017). התפתחות תפיסת הגנת הגבולות בצה"ל - 1948-2016. פרסומי מרכז דדו
- איפה התחבולה? (עמ' 22)**
- 1 אוריך, י' (2009, 14 באוקטובר). צה"ל מציג: כך נפעל במערכה הבאה. אתר צה"ל
- 2 עקביה, א' (1993). אורד וינגייט: חייו ופועלו.